

УДК 37(477)(091)

О. А. ОСАВОЛЮК

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин

ІСТОРИЧНІ ОБРИСИ СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМІНАРІЙ В УКРАЇНІ

Автор статті характеризує підходи до підготовки вчительських кадрів у педагогічних семінаріях кін. XIX – початку XX ст., розглядає сутність та специфіку психолого-педагогічної та практичної підготовки майбутнього вчителя середньої школи в даному типі навчального закладу розглядуваного періоду.

Ключові слова: *вчительські семінарії, педагогічна майстерність, педагогічна освіта, педагогічні навчальні заклади.*

Постановка проблеми. В умовах реформування вітчизняної системи вищої педагогічної освіти, входження її в світові інтеграційні процеси важливого значення набувають питання цілісної системи професійно-педагогічної та практичної підготовки майбутнього вчителя. В Україні визначено, що пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку держави є освіта, і провідна роль тут належить педагогу, оскільки через його професійну діяльність реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації. Аналіз теоретичних педагогічних досліджень, урядових документів, практичного досвіду свідчать про недостатній рівень особистісної професійної підготовки випускників сучасних вищих педагогічних закладів освіти для розв'язання завдань реформування середньої загальноосвітньої школи, вирішення нагальних питань навчання і виховання. У зв'язку з цим учені звертаються до прогресивної спадщини минулого, ретроспективний аналіз якого дозволить виділити провідні ідеї для модернізації системи педагогічної освіти на сучасному етапі.

Аналіз актуальних досліджень. Питанням підготовки вчительських кадрів в Україні, діяльності вищих педагогічних закладів освіти присвячені ґрунтовні дослідження відомих українських вчених Л.Вовк, С.Гончаренка, М.Гриценко, Н.Дем'яненко, О.Дубасенюк, Є.Коваленко, В.Майборода, Н.Ничкало, С.Сисоєвої, О.Сухомлинської, О.Лавріненка та ін. Спеціальні дослідження, в яких би узагальнено розглядалась державна політика в освітній сфері, цілісні підходи до формування вчительських кадрів у кін. XIX – поч. XX ст., практично відсутні.

Це й зумовило вибір теми статті, **метою** якої є здійснення наукового аналізу архівних документів щодо діяльності педагогічних семінарій, розгляд інновацій в системі професійно-педагогічної та практичної підготовки майбутніх учителів у даному типі навчального закладу цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX ст. позначена творчими пошуками в системі підготовки педагогічних кадрів, розвитком мережі навчальних закладів, які готували вчителя для середньої загальноосвітньої і початкової школи. Вважалося, що одним із найкращих способів підготовки працівників освітньої галузі є запровадження інституту вчительських семінарій, які в Російській імперії середини XIX ст. був відсутній. Хоч у 1860 р. було створено проект запровадження вчительських семінарій для підготовки вчителів народних шкіл, проте на практиці він реалізованим не був. Міністерство народної освіти лише протягом 1862-1863 рр. командиріє групу вчених і культурно-освітніх діячів за кордон (переважно в Австрію, Швейцарію та Німеччину) для ознайомлення із системою підготовки вчительських кадрів і способами організації навчально-виховного процесу у вищих та середніх освітніх закладах, що готували вчителя-вихователя.

Перші заклади освіти такого спрямування були відкриті в Києві, Острозі Волинської губернії та у Вовчанську Харківської губернії в 60-х роках XIX ст. Учительські семінарії готували педагогічні кадри для початкових класів училищ, земських, міських шкіл та іншого підпорядкування.

В основу діяльності учительських семінарій було покладено «Проект учительської семінарії» К. Ушинського. Згідно з цим документом учительські семінарії повинні були ознайомити учнів з досить широким колом загально-педагогічних знань, а саме з вивченням педагогіки, методики початкового навчання, психології дитячих ігор та методики співів і музики [6, с. 202]. Але основні положення цього проекту були реалізовані лише передовими земствами України.

До семінарій приймали хлопців і дівчат віком не молодше 16-ти років, які закінчили двокласні початкові училища. Строк навчання тривав 3-4 роки. При деяких семінаріях діяли підготовчі класи для дітей із сільської місцевості. У «Проекті учительських семінарій» зазначалася, що кількість вихованців не повинна перевищувати сто осіб незалежно від їхнього станового цензу, але обов'язково православного віросповідання [6, с. 200]. Учні, які протягом навчання отримували стипендію, мали відпрацювати не менше чотирьох років за направленням Міністерства народної освіти в початкових школах сільської місцевості або повернути Міністерству всі витрати на їхнє навчання [7, с. 186].

Варто акцентувати увагу на тому, що в Російській імперії середини

XIX століття на сторінках періодичних педагогічних видань «Журнал Министерства народного просвещения», «Учитель» та ін. велися дискусії щодо необхідності розширення мережі вчительських середніх професійних шкіл, а звідси – ставилося питання формування в цих закладах кращих педагогічних навичок майбутнього вчителя. Більшість авторів статей про систему підготовки вчителя говорили про необхідність педагогізації навчально-виховного процесу в учительських семінаріях як на теоретичному, так і практичному рівнях. «Мода на педагогіку в нас пройшла!... Що ж без цієї моди стане робити наша "педагогічна каста"? Та й чи існує така в суспільстві? Педагогами, у справжньому розумінні цього слова, можуть зватися лише ті особи, які спеціально вивчали педагогіку, тобто теорію і її практичне застосування», — писали редактори журналу «Учитель» в 1869 р., роздумуючи над системою педагогічної освіти [4, с. 2-4].

На шпальтах видання публікувалися поради майбутнім учителям, які містили в собі визначальні чинники їхньої професії в цілому, це, зокрема:

— Окрім наукових і педагогічних здібностей, вчительська посада потребує здібностей моральних — уміння поводитися з учнями. В цьому сумніватися можуть лише особи, далекі від педагогіки і вчительського покликання.

— Знання і вченість учителя можуть навіювати учням повагу до нього, а його мистецтво навчати буде наочно переконувати у важливості та користі його уроків.

— Любов і повагу учні висловлюють лише тому вчителю, який поєднує риси знаючого і діяльнісного викладача з уміннями спілкуватися із ними. Лише такого вчителя вони оцінюють позитивно, лише такому вчителю вони підпорядковуються, лише про такого вони зберігають щире приязнь на все життя.

— Розуміння цього — природний дар, який має не кожен, хто вступає на вчительську посаду. Для багатьох — це результат напруженої щоденної практичної діяльності впродовж багатьох років завдяки аналізу і виправленню численних педагогічних помилок, які не приносять користі вихованцям, а лише досаду і біль вчителю.

— Висловлювати неповагу до дітей — означає висловлювати неповагу і до їхніх батьків. Учитель, який не бажає заслужити справедливих докорів до себе у неприязні, грубоощах, лицемірстві повинен будувати спілкування з молодшими і старшими школярами на повазі до них, уважності, розумінні.

— Вчитель має пам'ятати, що у дітей і підлітків тонке і правильне чуття, вони досить добре відчують ставлення до себе. Педагогові варто на це звернути особливу увагу. Дружній, живий і теплий тон спілкування, який виходить із душі вчителя, — істинна ознака професійної освіченості, і цього вихованці чекають від педагога повсякчас.

— Учні ходять до школи не для того, щоб чинити опір учителю. Але молодь схильна до певних негативних учинків: списування, підказування, нестриманості тощо. Не можна на цьому загострювати увагу, вбачаючи неприязнь до вчителя. Навпаки — педагог завжди має бути готовим здійснити регулюючий на поведінку учня вплив. Для цього слід уміти застосовувати: погляд, легкий натяк, мистецтво вербального впливу та ін.

— Учні від учителя завжди очікують справедливих і послідовних дій. Для цього педагогові необхідно знати своїх учнів — їхню поведінку, характер, темперамент, розумові здібності і нахили.

— Любов до дітей розумна, істинна, безкорислива сприятиме вчителю в системі взаємодії з учнями. Педагог повинен усвідомити, що багатьох непорозумінь можна уникнути, навчившись правильно застосовувати тон голосу, звертання до учня, висловлюючи взаєморозуміння і поблажливість [5, с. 137-140].

Творчі пошуки запровадження педагогічних семінарій були законодавчо закріплені "Положенням про вчительські семінарії" від 17 березня 1870 р., на основі якого і створювались у подальшому середні професійні заклади для підготовки педагогічних працівників. Серед обов'язкових предметів, які впродовж трирічного курсу навчання читалися в семінаріях, були: Закон Божий, основи педагогіки, російська і церковнослов'янська мови, арифметика, геометрія, землемірство, креслення, російська історія у зв'язку з головними поняттями історії всесвітньої, коротка і загальна географія, чистописання. До навчального плану вводилися курси співів та гімнастики, які опосередковано спрямовувалися не лише на вивчення шкільного курсу фізичного і музичного виховання, а й на формування дикції, дихання, голосу, постави, ходи, творчого робочого самопочуття — зовнішньої та внутрішньої педагогічної техніки майбутнього вчителя в цілому [1, с. 276].

Як свідчать архівні матеріали, заняття в учительських семінаріях протягом навчання полягали в наступному:

- науково-семінарські заняття з обраного фахового предмету під керівництвом учителів-предметників;
- слухання лекцій з педагогіки та загальної дидактики, з методики викладання обраного предмету;
- відвідування як звичайних, так і зразкових уроків директора семінарії і наставників-учителів;
- проведення пробних уроків з наступним їх критичним розбором;
- діяльна участь у щотижневих засіданнях педагогічної семінарії;
- тимчасове виконання, за дорученням директора, обов'язків класних наставників та їх помічників.

Таким чином, організовуючи педагогічні семінарії, уряд ставив за мету підтримати в кандидатів інтерес до наукової діяльності, яка не повинна припинятися й під час їх учительювання, бо найбільшої користі для справи можна було очікувати від того вчителя, який зберігає інтерес до науки та вміє з її допомогою почерпнути сили для власної педагогічної діяльності. Зміст наукових занять в семінарії тісно переплітався зі шкільною програмою. Ці заняття не були суто лекційними, на них переважала така форма проведення, як бесіда зі студентами. Предметом обговорення на цих бесідах були самостійні роботи та реферати (письмові та усні), виконані семінаристами під керівництвом викладачів. Теоретико-практична під-

готовка до педагогічної діяльності здійснювалася шляхом ознайомлення слухачів з педагогікою, її історією, методиками навчальних предметів, шкільною гігієною та практичними вправами. Для досягнення цієї мети при семінарії організовувалась середня школа, де семінаристи спостерігали зразки викладання і самі могли тренуватися у веденні шкільних уроків.

Такі заняття сприяли розвитку педагогічної майстерності в майбутній роботі вчителя. Згідно з розпорядженням Міністерства освіти від 1879 року, семінаристи мали проходити педагогічну практику у відкритих при семінаріях одно- та дво-класних початкових училищах. Уже на третьому або четвертому випускних курсах під час педагогічної практики вони готували та проводили самостійні уроки. Наприклад, на уроки співів та музики відводилось по одній годині на тиждень. На таких уроках майбутні вчителі мали навчати дітей нотної грамоти, молитвам, використовуючи як дидактичний матеріал релігійну та народну музику [3, с. 138-143].

Після кожного пробного уроку відбувалося обговорення за участю всіх осіб, присутніх у класі. Причому, в педагогічних семінаріях був вироблений чіткий порядок і план обговорення: 1) самокритика: той, хто проводив урок вказував на недоліки у власному викладі матеріалу, відступах від наміченого плану, причинах цих відступів, труднощах і бар'єрах в спіл куванні із класом та у процесі педагогічної взаємодії; 2) критика обов'язкового рецензента;

3) критика товаришів; 4) критика наставника-керівника; 5) заключения директора семінарії. Щодо плану обговорення, то він приблизно був таким:

а) вибір і структурування навчального матеріалу; б) методична розробка матеріалів; в) діяльність учителя на уроці (постава, хода, міміка, жести, мова та ін.); г) результат уроку [8, с. 33-34].

Таким чином, практикуючись у викладанні, семінаристи повинні довести, що вони володіють достатніми науковими знаннями, можуть чітко структурувати навчальний матеріал, уміють викладати цей матеріал у класі і закріплювати пройдене шляхом систематичних повторень, здатні до підтримання належної дисципліни в класному колективі.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що професійно-педагогічна підготовка в навчальних закладах педагогічного спрямування досягла високого професійного рівня. Тут була створена своєрідна система виховання, яка поєднувала в собі традиції релігійної та світської культури, професійної та народної педагогіки. Наступність середньої та вищої освіти дозволяла молоді поглибити професійні знання, досконаліше оволодіти професійними навичками, педагогічною майстерністю, що сприяло розвитку здібностей і дозволяло виявити творчий потенціал студентів.

Таким чином, до молодих людей, які вирішили обрати професію вчителя середніх навчальних закладів у кінці XIX – на початку XX ст. висувались досить серйозні вимоги. Водночас, випускники більшості історико-філологічних та фізико-математичних факультетів класичних університетів не мали цілісної і системної професійно-педагогічної та методичної підготовки, що давала б їм можливість адаптуватися до шкільного середовища і проводити навчально-виховний процес на високому рівні. Завдання підготовки вчителя-професіонала було покладено на педагогічні семінарії, які функціонували у 8-ми навчальних округах Російської імперії: Петербурзькому, Московському, Варшавському, Казанському, Одеському, Київському, Ризькому та Харківському. Такий тип навчальних закладів, як передбачалося, був поступом у системі підготовки педагогічних кадрів, спрямованим на професіоналізм, компетентність та високий науково-практичний рівень майбутніх фахівців освітньої галузі.

Список використаної літератури

1. Демков М.И. История русской педагогики. Изд. 2-е / М.И. Демков. – М., 1910. – Ч.III: Новая русская педагогика (XIX век). – 536 с.
2. Лавріненко О.А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: [Монографія] / О. Лавріненко. – К.: Богданова А.М., 2009. – 328 с.
3. Новобузька учительська семінарія // Освіта на Миколаївщині у XIX-XX ст. (історичні нариси). / Кер. авт. кол. Павлик І.С. – Миколаїв: Вид-во УДМУ, 1997. – С. 138 - 143.
4. Педагогическое обозрение // Учитель. – 1869. - №1. – С. 2-4.
5. Современные педагогические заметки // Учитель. – 1863. - №3. – С. 137 - 141.
6. Ушинский К. Проект учительских семинарий / К.Ушинский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – С-Пб : Изд-во "Типография Иосафата Огризко", 1861. - №9. – С.200-202.

Архівні джерела

7. Державний архів Вінницької області (ДАВО) Ф 13, оп. 1, сп. 43. Діло колишньої вінницької учительської семінарії. Загальні справи за 1909 рік. – арк. 186.
8. Відділення Чернігівського обласного державного архіву в місті Ніжин (ВЧОДАН) Ф. 1105, оп. 1, спр. 255. Переписка об організації в інституті учебной части. 05.04.-22.08. 1882 г. – арк. 33 об. – 34.

А.А. Осаволук

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, Нежин

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОЧЕРТАНИЯ СТАНОВЛЕНИЯ УЧИТЕЛЬСКИХ СЕМИНАРИЙ В УКРАИНЕ

Автор статьи на основе анализа архивных источников характеризует подходы к подготовке учительских кадров в педагогических семинариях конца XIX – начала XX вв., рассматривает сущность и специфику психолого-педагогической и практической подготовки будущего учителя средней школы изучаемого периода.

Ключевые слова: учительские семинарии, педагогическое мастерство, педагогическое образование, педагогические учебные заведения.

O.A. Osavolyuk

Nizhyn State University named after M. Gogol, Nizhyn

HISTORICAL OUTLINES OF THE FORMATION OF TEACHERS' SEMINARIES IN UKRAINE

The author of the article analyzes the archived sources of teachers' preparation in the pedagogical seminaries in XIX – XX. The essence and peculiarities of psychological, pedagogical and practical preparation of future teachers of secondary school are considered.

Key words: teachers' seminaries, pedagogical skills, pedagogical education, pedagogical educational institutions.